

BOLALARDA DISGRAFIYA VA DISLEKSIYANI ANIQLASH HAMDA KORREKSIYALASHNING SAMARALI USULLARI

Bozarovna Zuhra

Alfraganus universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Maxsus pedagogika(Logopediya) yo`nalishi

4-bosqich talabasi .

Ilmiy rahbar: Alfraganus universiteti

v.b dotsent PhD Azimova Dilnoza Sherzodovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalarda yozish va o`qish ko`nikmalarining buzilishi bilan bog`liq disgrafiya va disleksiyani aniqlash, ularning o`ziga xos xususiyatlarini farqlash hamda logopedik korreksiya usullari tahlil qilinadi. O`qish va yozish jarayonlarini baholashda fonologik qayta ishlash, tovush-harf munosabatlarini o`zlashtirish, fonematik idrok, grafomotor ko`nikmalar va til rivojlanishining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, individual yondashuv, tizimli mashg`ulotlar va korreksiya samaradorligini baholash mezonlari bayon etiladi.

**Kalit so`zlar:** disgrafiya, disleksiya, o`qish buzilishi, yozuv buzilishi, fonematik idrok, fonologik qayta ishlash, logopedik diagnostika, korreksion ta`lim.

Kirish

O`qish va yozish ko`nikmalari bolaning ta`lim olishi, bilimlarni o`zlashtirishi va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishida muhim o`rin tutadi. Ushbu ko`nikmalarning rivojlanishi og`zaki nutq, fonologik qayta ishlash, xotira, diqqat, ko`rish orqali idrok etish va til tizimini o`zlashtirish bilan chambarchas bog`liq.

Ayrim bolalarda o`qish va yozish jarayonida davomli qiyinchiliklar kuzatiladi. Bunday qiyinchiliklar bolaning harflarni tanishi, tovushlarni farqlashi, so`zlarni o`qishi, imlo qoidalarini qo`llashi yoki yozma fikrni ifodalashida namoyon bo`lishi mumkin.

Disleksiya, asosan, soʻzlarni aniq va ravon oʻqish, ularni dekodlash hamda imlo bilan bogʻliq qiyinchiliklar orqali tavsiflanadi. Disgrafiya atamasi esa yozish koʻnikmalarining buzilishini ifodalashda qoʻllanadi. Biroq disgrafiya tushunchasining mazmuni turli ilmiy va klinik yondashuvlarda farq qilishi mumkin. Shu sababli boladagi yozuv qiyinchiliklarini faqat bitta belgi asosida baholash toʻgʻri emas.

Mazkur maqolaning maqsadi bolalarda disleksiya va disgrafiyaning aniqlashning asosiy mezonlarini yoritish hamda oʻqish va yozish koʻnikmalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali korreksion usullarni tavsiflashdan iborat.

1. Disleksiya va disgrafiyaning oʻziga xos xususiyatlari

1.1. Disleksiya

Disleksiya — bolaning oʻqish koʻnikmalarini egallashi va rivojlantirishida davomli qiyinchiliklar bilan tavsiflanadigan oʻziga xos oʻrganish buzilishidir.

Disleksiyada quyidagi belgilar kuzatilishi mumkin:

- Harflar va ularga mos tovushlarni bogʻlashda qiynalish.
- Soʻzlarni boʻgʻinlarga ajratish va birlashtirishda qiyinchilik.
- Yangi yoki notanish soʻzlarni oʻqishda xatolarga yoʻl qoʻyish.
- Oʻqish surʼatining sekinligi.
- Oʻqilgan matnni tushunishda qiyinchiliklar, ayniqsa, dekodlashga koʻp kuch sarflanganda.

Disleksiyada bolaning intellektual imkoniyatlari saqlangan boʻlishi mumkin. Oʻqishdagi qiyinchiliklar bolaning aqliy qobiliyati pastligini anglatmaydi.

1.2. Disgrafiya

Disgrafiya — yozish koʻnikmalarini egallash va qoʻllash bilan bogʻliq davomli qiyinchiliklarni ifodalashda ishlatiladigan atama.

Yozishdagi qiyinchiliklar quyidagi koʻrinishlarda namoyon boʻlishi mumkin:

- Harflarni notoʻgʻri yozish yoki almashtirish.
- Soʻzlarda harflarni tushirib qoldirish yoki ortiqcha qoʻshish.
- Tovush-harf munosabatlarini yozuvda aks ettirishda qiynalish.

- Soʻzlar orasidagi masofani saqlashda qiyinchilik.
- Imlo qoidalarini qoʻllashdagi xatolar.
- Yozma fikrni tartibli va izchil ifodalashda qiynalish.

Yozuvdagi barcha xatolar disgrafiya hisoblanmaydi. Bola oʻqish va yozishni yangi oʻrganayotgan davrda ayrim xatolar tabiiy ravishda uchrashi mumkin. Qiyinchilikning davomiyligi, bolaning yoshiga mosligi, taʼlim olgan sharoiti va boshqa omillar hisobga olinishi zarur.

2. Disgrafiya va disleksiyani aniqlash usullari

Disleksiya va disgrafiyani aniqlash kompleks diagnostik yondashuvni talab qiladi. Baholash logoped, psixolog, pedagog va zarur hollarda boshqa mutaxassislar hamkorligida olib borilishi mumkin.

2.1. Anamnestik maʼlumotlarni yigʻish

Diagnostikaning dastlabki bosqichida bolaning rivojlanish tarixi, taʼlim olishi va nutqiy rivojlanishi oʻrganiladi.

Quyidagi maʼlumotlar muhim hisoblanadi:

- Bolaning ogʻzaki nutq rivojlanishi.
- Oʻqish va yozishni qachon boshlagani.
- Maktabdagi oʻzlashtirish darajasi.
- Oilada oʻqish va yozish bilan bogʻliq qiyinchiliklarning mavjudligi.
- Taʼlim jarayonida qoʻllangan usullar va yordam turlari.
- Eshitish va koʻrish holati.

u maʼlumotlar oʻqish va yozishdagi qiyinchiliklarning ehtimoliy sabablarini aniqlash hamda keyingi diagnostikani toʻgʻri tashkil etishga yordam beradi.

2.2. Oʻqish koʻnikmalarini baholash

Disleksiyani aniqlashda bolaning oʻqish faoliyati bir nechta yoʻnalishda tekshiriladi.

Harflarni tanish. Bola harflarni taniydimi, ularning nomini va tovushini ayta oladimi?

Fonematik idrok. Bola soʻz tarkibidagi tovushlarni farqlay oladimi? Masalan, “tol” va “bol” soʻzlarining birinchi tovushlari turlicha ekanini aniqlay oladimi?

Fonologik tahlil va sintez. Bola soʻzni tovushlarga ajrata oladimi yoki alohida tovushlardan soʻz tuza oladimi?

Dekodlash. Bola harflarni tovushlarga moslashtirib, soʻzlarni toʻgʻri oʻqiy oladimi?

Oʻqish ravonligi. Bola soʻzlarni qanchalik aniq, ravon va mos surʼatda oʻqiydi?

Matnni tushunish. Bola oʻqigan matnning mazmunini tushunib, savollarga javob bera oladimi?

Baholashda bolaning tanish soʻzlar va notanish soʻzlarni oʻqishi alohida oʻrganilishi mumkin. Bu soʻzlarni yoddan tanish bilan tovush-harf munosabatlari asosida oʻqish qobiliyatini farqlashga yordam beradi.

2.3. Yozish koʻnikmalarini baholash

Disgrafiya va yozuv qiyinchiliklarini aniqlashda bolaning yozma faoliyati bir nechta yoʻnalishda tahlil qilinadi.

- Harflarni yozish va ularning shaklini saqlash.
- Tovushlarni harflar bilan ifodalash.
- Soʻzlarni diktant asosida yozish.
- Gap va matnni mustaqil tuzish.
- Imlo qoidalarini qoʻllash.
- Yozuvning tezligi va oʻqiluvchanligi.

Bolaning yozuvdagi xatolari tasniflanib, qaysi koʻnikmalarda qiyinchilik koʻproq kuzatilayotgani aniqlanadi.

Masalan, bola soʻzdagi tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilsa-yu, yozishda ularni tushirib qoldirsa, fonologik tahlil, tovush-harf munosabatlari va yozma ifodalash koʻnikmalarini chuqurroq baholash zarur.

Agar bola harflarni shakllantirishda, qalamni boshqarishda yoki yozuvni o'qiladigan shaklda bajarishda qiynalsa, grafomotor va motor ko'nikmalar ham tekshiriladi.

3. Disleksiyani korrektsiyalashning samarali usullari

Disleksiyada korreksion ish o'qishning asosiy mexanizmlarini rivojlantirishga qaratiladi. Tadqiqotlarda tovush-harf munosabatlarini bevosita o'rgatish, fonematik ko'nikmalarni rivojlantirish va tizimli o'qish mashqlari samarali yondashuvlar sifatida ko'rsatiladi.

3.1. Fonematik idrokni rivojlantirish

Fonematik idrok so'z tarkibidagi tovushlarni farqlash va tanib olish imkonini beradi.

Mashg'ulotlarda quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin:

- So'zning birinchi va oxirgi tovushini aniqlash.
- Ikki so'zning tovush tarkibidagi farqni topish.
- So'zlarni tovushlarga ajratish.
- Tovushlarni birlashtirib so'z hosil qilish.
- Tovush o'zgarganda so'z qanday o'zgarishini aniqlash.

Masalan, "olma" so'zining birinchi tovushini aniqlash yoki "ol" so'ziga "ma" bo'g'inini qo'shib, yangi so'z hosil qilish.

3.2. Tovush-harf munosabatlarini o'rgatish

Disleksiyada tovush va harf o'rtasidagi bog'lanishni o'zlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Bunda:

1. Tovush eshitiladi va taniladi.
2. Tovushga mos harf ko'rsatiladi.
3. Harfning yozma shakli o'rganiladi.
4. Harf bo'g'in va so'zlarda qo'llanadi.
5. So'zlar qisqa jumalarda o'qiladi.

Mashqlar osondan murakkabga qarab tashkil etiladi. Dastlab bola o'zlashtirgan tovush va harflardan foydalaniladi, keyinchalik yangi tovushlar va murakkab so'zlar kiritiladi.

3.3. O'qish ravonligini rivojlantirish

O'qish ravonligi aniqlik, sur'at va ifodalilikni o'z ichiga oladi.

Korreksion mashg'ulotlarda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- Bola darajasiga mos qisqa matnlarni o'qish.
- Bir matnni qayta o'qish orqali aniqlikni oshirish.
- Logoped bilan navbatma-navbat o'qish.
- O'qilgan matn mazmunini qayta hikoya qilish.
- O'qishdagi xatolarni birgalikda tahlil qilish.

Qayta o'qish mashqlari bolaning o'qish tezligini majburan oshirishga emas, balki so'zlarni to'g'ri va ravon tanishga qaratilishi lozim.

4. Disgrafiyaning korrektsiyalashning samarali usullari

Disgrafiyaning korrektsiyalash bolaning yozuvdagi qiyinchiliklari turiga mos ravishda tashkil etiladi. Bunda tovush-harf munosabatlari, fonologik tahlil, imlo, grafomotor ko'nikmalar va yozma ifodalash alohida baholanadi.

4.1. Tovush-harf tahlilini rivojlantirish

Yozuvdagi tovushlarni tushirib qoldirish, almashtirish yoki so'z tarkibini buzish holatlarida fonologik tahlil va tovush-harf munosabatlarini o'rgatish muhim hisoblanadi.

Mashg'ulotlarda quyidagi topshiriqlar qo'llanadi:

- So'zdagi tovushlar sonini aniqlash.
- Tovushlarni ketma-ketlikda aytish.
- Tovushga mos harfni tanlash.
- So'zni bo'g'inlarga ajratish.
- Eshitilgan so'zni harflar bilan ifodalash.
- Yozilgan so'zni tekshirish va xatolarni aniqlash.

Masalan, bola “kitob” soʻzini yozishdan oldin uni boʻgʻinlarga ajratadi, tovushlarni ketma-ket aytadi va har bir tovushga mos harfni tanlaydi.

4.2. Grafomotor koʻnikmalarni rivojlantirish

Ayrim bolalarda yozuvning oʻqiluvchanligi, harflar shakli, qalamni boshqarish yoki yozuv tezligi bilan bogʻliq qiyinchiliklar kuzatiladi.

Bunday holatlarda quyidagilar qoʻllanishi mumkin:

- Harflarning shaklini kuzatish va yozish.
- Harflarni katak yoki chiziqlar ichida joylashtirish.
- Harflar orasidagi masofani saqlash.
- Qalamni qulay ushlash va yozuv holatini moslashtirish.
- Yozuvni qisqa, muntazam mashqlar orqali bajarish.

Grafomotor qiyinchiliklarni fonologik yoki imlo buzilishlaridan farqlash muhimdir. Harflarni chiroyli yozish mashqlari tovush-harf munosabatlarini oʻrgatishning oʻrnini bosa olmaydi.

4.3. Imlo koʻnikmalarini rivojlantirish

Imlo xatolari bilan ishlashda bolaga qoidalarni tushuntirish va ularni amaliy yozuvda qoʻllash imkoniyatini berish zarur.

Korreksion usullar:

- Soʻzlarni boʻgʻin va tovushlarga ajratish.
- Imlo jihatdan muhim qismlarni belgilash.
- Soʻzlarni guruhlash va taqqoslash.
- Diktant va mustaqil yozuv mashqlari.
- Yozilgan matnni tekshirish algoritmini oʻrgatish.

Masalan, bola yozgan gapini qayta oʻqib, har bir soʻzda harflar ketma-ketligi toʻgʻri ekanini tekshiradi. Keyinchalik tinish belgilari, gap tuzilishi va matn mazmuni ustida ishlanadi.

5. Individual va kompleks korreksion yondashuv

Disleksiya va disgrafiyada samarali yordam bolaning individual ehtiyojlariga asoslanishi lozim.

Korreksion ishni rejalashtirishda quyidagilar hisobga olinadi:

- Bolaning yoshi va ta'lim bosqichi.
- Og'zaki nutq rivojlanishi.
- O'qish va yozishdagi xatolar turi.
- Fonologik va til ko'nikmalari.
- Diqqat, xotira va topshiriqni bajarish imkoniyatlari.
- Ta'lim muhitidagi qo'llab-quvvatlash.

Logopedik mashg'ulotlar muntazam va tizimli bo'lishi, o'zlashtirilgan ko'nikmalar maktabdagi o'qish va yozish vazifalarida mustahkamlanishi kerak.

Ota-onalar va pedagoglar bilan hamkorlik bolaning o'qish hamda yozishdagi qiyinchiliklarini kundalik faoliyatda kuzatish, mashqlarni davom ettirish va zarur yordamni ta'minlashga yordam beradi.

6. Korreksiya samaradorligini baholash

Korreksion ishning samaradorligi bolaning dastlabki diagnostika natijalari va keyingi ko'rsatkichlarini taqqoslash orqali aniqlanadi.

Baholash mezonlari:

- Harflarni tanish va tovush-harf munosabatlarini o'zlashtirish.
- So'zlarni o'qishdagi aniqlik va ravonlik.
- Matnni tushunish.
- Yozuvdagi tovush va harf xatolarining o'zgarishi.
- Harflarning o'qiluvchanligi.
- Mustaqil yozma fikr ifodalash.
- O'zlashtirilgan ko'nikmalarning dars jarayonida qo'llanilishi.

Natijalarni baholashda faqat xatolar soni emas, balki bolaning topshiriqlarni mustaqil bajarishi, o'qish va yozishga bo'lgan munosabati ham hisobga olinishi muhimdir.

Xulosa

Bolalarda disleksiya va disgrafiyaning aniqlash hamda korreksiyalash o'qish va yozish ko'nikmalarining tarkibiy qismlarini kompleks baholashni talab qiladi. Disleksiyada tovush-harf munosabatlari, fonologik qayta ishlash va o'qish ravonligini rivojlantirish muhim bo'lsa, disgrafiya yozuvning fonologik, imloviy, grafomotor va matn tuzish jihatlari alohida o'rganilishi zarur.

Korreksion ishning samaradorligi individual yondashuv, tizimli mashg'ulotlar, pedagog va ota-onalar hamkorligi hamda bolaning o'zlashtirgan ko'nikmalarini real ta'lim sharoitida qo'llash bilan belgilanadi.

Shunday qilib, disleksiya va disgrafiya logopedik yordamning asosiy maqsadi bolaning o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish, ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklarni kamaytirish va mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Snowling M. J., Hulme C. The Science of Reading: A Handbook. 2-nashr. Wiley-Blackwell, 2022.
2. Shaywitz S. Overcoming Dyslexia: A New and Complete Science-Based Program for Reading Problems at Any Level. 2-nashr. Alfred A. Knopf, 2020.
3. Graham S., McKeown D., Kiuvara S., Harris K. R. A Meta-Analysis of Writing Instruction for Students in the Elementary Grades. Journal of Educational Psychology, 2012, 104(4), 879–896.
4. International Dyslexia Association. Dyslexia in the Classroom: What Every Teacher Needs to Know. Rasmiy ma'lumot va tavsiyalar.
5. World Health Organization. International Classification of Diseases, 11th Revision (ICD-11). Developmental Learning Disorder with Impairment in Reading and Developmental Learning Disorder with Impairment in Written Expression bo'limlari.